

МОВНІ КАТЕГОРІЇ В ДІАХРОНІЇ

УДК 81-112=811.112.2'04/'06

© О. В. Білецька
(Вінниця)

ПАРТИТИВНІ ІМЕННИКОВІ ТРИКОМПОЗИТИ У СЕРЕДНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКІЙ ТА СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено порівняльному аналізу семантичних особливостей партитивних іменникових трикомполітів у середньовірнонімецькій та сучасній німецькій мові. Дослідження базується на корпусі складних трикомполітних іменників, дібраних методом суцільної вибірки із тлумачних словників середньовірнонімецької (57 лексичних одиниць) та сучасної німецької мови (318 лексичних одиниць). Категорію партитивності розглянуто у роботі на словотвірному рівні через призму іменникових трикомполітів. У процесі дослідження визначено семантичні групи партитивних трикомполітних іменників на основі семантичних ролей їхніх безпосередніх складників та формул тлумачення, створених відповідно до семантичних відношень між безпосередніми складниками. В результаті проведеного аналізу встановлено, що найчисельнішою семантичною групою партитивних іменникових трикомполітів в обох порівнювальних періодах є семантична група «ціле – частина».

Ключові слова: іменниковий трикомполіт, партитивність, семантичний тип, семантична група, семантичний відмінок, формула тлумачення.

Е. В. БЕЛЕЦКАЯ. ПАРТИТИВНЫЕ СУБСТАНТИВНЫЕ ТРИКОМПОЗИТЫ В СРЕДНЕВЕРХНЕНЕМЕЦКОМ И СОВРЕМЕННОМ НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена сопоставительному анализу семантических особенностей партитивных субстантивных трикомполітов в средневерхненемецком и современном немецком языках. Исследование основывается на корпусе сложных трехкомполітных имен существительных, полученном методом сплошной выборки из толковых словарей средневерхненемецкого (57 лексических единиц) и современного немецкого (318 лексических единиц) языка. Категория партитивности рассматривается в работа на словообразовательном уровне через призму субстантивных трикомполітов. В процессе исследования выделены семантические группы партитивных трехкомполітных имен существительных на основе семантических ролей их непосредственных составляющих и формул толкования, созданных в соответствии с семантическими отношениями между непосредственными составляющими. В результате проведенного анализа установлено, что наибольшей по количественным показателям семантической группой партитивных субстантивных трикомполітов, которая зафиксирована в двух сравниваемых периодах, является семантическая группа «целое – часть».

Ключевые слова: субстантивный трикомполіт, партитивность, семантический тип, семантическая группа, семантический падеж, формула толкования.

У сучасному мовознавстві одне з центральних місць займають дослідження у сфері словотвірної семантики. Актуальність семантичних досліджень пояснюється не лише порівняно недавньою історією вивчення цього питання, але й складністю самого об'єкта дослідження. адже словотвірна семантика, базується на співвідношенні семантики похідного і твірного слова і виражається за допомогою певних словотвірних

засобів (Циганенко, 1983). Не зважаючи на те, що словотвірна семантика має відносно недавню історію дослідження – її розквіт припадає на другу половину минулого століття – сучасна лінгвістична наука накопичила великий досвід у вивченні цього питання. Так, особливостям словотвірної семантики окремих словотвірних моделей на матеріалі німецької мови присвячені роботи І. Барц, Р. П. Бота, В. С. Вашуніна, Н. Г. Іщенко, О. С. Кубрякової, В. Куршнера, Дж. Н. Леві, В. Мотча, Г. Й. Нойхауса, М. Рікхайта, М. Д. Степанової, Й. Томана, І. С. Улуханова, В. Фляйшера та ін. Однак, спеціалізація семантичних розвідок на певному обмеженому матеріалі не дозволяє охопити всі пласти лексики в межах одного дослідження, що зумовлює наявність ділянок, які потребують більш детального вивчення та аналізу. Саме до таких ділянок відносяться складні слова у німецькій мові. Методика дослідження словотвірної семантики складних слів вперше була розроблена в Інституті німецької мови у м. Іннсбрук (Австрія) в рамках проекту “Словотвір німецької мови: Типи та тенденції сучасної німецької мови” під керівництвом Й. Ербена і висвітлена у колективній монографії “Іменникові трикомпозиції” (Ортнер, 1991). Із незначними відмінностями ця методика застосована для аналізу складних слів у середньовіснійнімецькій мові, результати якого представлені у колективній монографії “Граматики середньовіснійнімецької мови. Словотвір” (Кляйн, 2009). Ця методика побудована на основі теорії відмінкової граматики. Це означає, що на першому етапі визначаються семантичні відмінки (ролі) безпосередніх складників композитів та встановлюються семантичні відношення між ними. На наступному етапі на основі семантичних ролей детермінативу та основного слова та семантичних відношень між ними вибудовуються формули тлумачення (словотвірні парафрази), які дозволяють виділити основні 31 семантичний тип композитів, найчисельнішими з яких є акціональні (18,2 %), референційні (13,3 %) та партитивні (11,6 %) складні слова (Ортнер 1991: 145).

Партитивність, тобто співвідношення понять «частина» і «ціле», розглядається в лінгвістиці як субкатегорія посесивності – однієї з універсальних понятійних категорій мови, основне значення якої полягає у визначенні назви об’єкта через його відношення до певної особи або предмету (Ярцева 1990 : 389). Отже, партитивні відношення є одними з універсальних семантичних відношень, що притаманні багатьом мовам світу. Проблема співвідношення частини і цілого на різних рівнях мови розглядається у низці лінгвістичних розвідок українських та зарубіжних лінгвістів (І. О. Бодуен де Куртене, О. В. Бондарко, Г. С. Дедюхіна, О. Єсперсен, Н. Б. Іваницька,

В. В. Ільїн, К. Леманн, О. В. Материнська, О. О. Реформатський, Г. В. Ситар, Б. А. Успенський, Д. Цефферер, Р. Якобсон та ін.). Однак, не зважаючи на доволі суттєву кількість робіт, присвячених вивченню категорії партитивності, поза увагою лінгвістів все ще залишаються певні лакуни, які потребують подальшого детального дослідження. Саме до таких лакун належать іменникові трикомпозиції, у складі яких реалізуються відношення партонімії.

Отже, **об'єктом** пропонованого дослідження виступають складні трикомпонентні іменникові у середньовісньонімецькій та сучасній німецькій мові.

Предметом дослідження є іменникові трикомпозиції, в яких реалізуються відношення партонімії.

Мета роботи полягає у проведенні порівняльного аналізу семантичних груп партитивних іменникових трикомпозицій у середньовісньонімецькій та сучасній німецькій мові.

Для досягнення поставленої у роботі мети вирішуються такі **завдання**:

- провести кількісні спостереження над розподілом партитивних іменникових трикомпозицій у загальному складі іменникових трикомпозицій у середньовісньонімецькій та сучасній німецькій мові;

- визначити семантичні ролі безпосередніх складників у складі трикомпонентних іменників зазначеного семантичного типу;

- встановити формули тлумачення на основі семантичних ролей детермінативу та основного слова та семантичних відношень між ними;

- розподіли партитивні іменникові трикомпозиції на семантичні групи відповідно до семантичних ролей безпосередніх складників та формул тлумачення;

- провести порівняльний аналіз семантичних груп партитивних іменникових трикомпозицій у зазначені періоди розвитку німецької мови.

Новизна роботи полягає в тому, що у дослідженні вперше розглянуто категорію партитивності на матеріалі іменникових трикомпозицій у німецькій мові та проведено порівняльний аналіз семантичних груп партитивних іменникових трикомпозицій на основі семантичних ролей їхніх безпосередніх складників у різні періоди розвитку німецької мови.

Актуальність дослідження зумовлена збільшенням наукового інтересу до основних понятійних категорій мови, а також відсутністю лінгвістичних розвідок,

присвячених вивченню однієї з цих категорій – категорії партитивності – на матеріалі іменникових трикомполітів у середньовісхньонімецькій та сучасній німецькій мові.

Емпіричний матеріал дослідження складають іменникові трикомполіти, отримані шляхом суцільного добору, із словників середньовісхньонімецької М. Лексера та Г. Ф. Бенекє, В. Мюллєра, Ф. Царнке – 357 одиниць, та сучасної німецької мови Дудєн – 2992 одиниці.

Іменникові трикомполіти у середньовісхньонімецькій мові представлені 10, а у сучасній німецькій мові – 22 семантичними типами, що свідчить про розширення семантичної палітри, на позначення якої слугують іменникові трикомполіти у німецькій мові (Білецька 2013: 17).

Партитивні іменникові трикомполіти, які називають величину за відношенням її приналежності до величини вищого рівня, при цьому за кількісними показниками посідають перше місце у середньовісхньонімецькій мові та друге місце, після акціональних іменникових трикомполітів, у сучасній німецькій мові. Їхня кількість становлять 57 одиниць, 16 % та 318 одиниць, 10,6 % відповідно (Білецька, 2013).

Відповідно до семантичних ролей, які виконують безпосередні складники у складі трикомполітних іменників, партитивні іменникові трикомполіти у німецькій мові можна поділити на декілька семантичних груп:

1. Семантична група «ціле – частина»

Дєтермінатив (А-конституєнт) іменникових трикомполітів цієї семантичної групи виконує семантичну роль цілого, а основне слово (В-конституєнт) підпорядкованє йому і позначає відокремлювану або невідокремлювану частину цього цілого. Формула тлумачення трикомполітів пропонованої семантичної групи виглядає так «В є частиною А», напр.:

1.1. Семантична підгрупа «ціле – відокремлювана частина»

підпорядкування
↓
свн. *ërtber-blatt stf.* → *das Blatt ist ein (abgesonderter) Teil der Erdbeere;*
↓ ↓ 'лист суниці'
ціле – частина (відокремлювана)

підпорядкування
↓
нвн. *das Lorbeer-blatt* → *das Blatt ist ein (abgesonderter) Teil des Lorbeers*
↓ ↓ 'лист лавру'
ціле – частина (відокремлювана)

1.2. Семантична підгрупа «ціле – (невідокремлювана) частина»

підпорядкування
↓ ↓
свн. *hentschuoeh-gürtel swm.* → *der Gürtel ist ein (integrierter) Teil des Handschuhs*
↓ ↓ 'пряжка, застібка рукавиці'
ціле – частина (невідокремлювана)

підпорядкування
↓ ↓
нвн. *der Fahrrad-lenker* → *die Lenkstange ist ein (integrierter) Teil des Fahrrads*
↓ ↓ 'кермо велосипеда'
ціле – частина (невідокремлювана)

2. Семантична група «група (колектив) – елемент»

Детермінатив (А-конституент) іменникових трикомполітів цієї семантичної групи виконує семантичну роль колективу або групи предметів (осіб), об'єднаних спільною метою (спільним завданням), а основне слово (В-конституент) підпорядковане йому і позначає елемент (члена) цієї групи (цього колективу). Цій семантичній групі відповідає формула тлумачення «В належить / відноситься до / є членом А», напр.:

підпорядкування
↓ ↓
свн. *kirchspiel-man swm.* → *der Mann ist der Mitglied des Kirchspiels*
↓ ↓ 'парафіянин церковного приходу'
група – елемент

підпорядкування
↓ ↓
нвн. *der Einrichtungs-gegenstand* → *der Gegenstand gehört der Einrichtung*
↓ ↓ 'предмет інтер'єру'
група – елемент

3. Семантична група «носій – ознака / якість»

Детермінатив (А-конституент) іменникових трикомполітів цієї семантичної групи виконує семантичну роль носія певної ознаки (якості), яка виражена підпорядкованим основним словом (В-конституентом) і є типовою / характерною для цього носія. Формула тлумачення цієї семантичної групи має такий вигляд «В є типовим / характерним для А», напр.:

підпорядкування
↓ ↓
нвн. *Besteuerungs-grundlage* → *die Grundlage, die typisch für die Besteuerung ist*
↓ ↓ 'підстава для оподаткування'
носій – ознака

- семантична група «ціле – частина» є найчисельнішою в обох порівнювальних періодах і представлена двома семантичними підгрупами в залежності від відокремлюваності / невідокремлюваності частини від цілого.

Перспективним можна вважати дослідження категорії партитивності на матеріалі складних слів інших структурних типів та в інші періоди розвитку німецької мови, а також проведення порівняльного аналізу особливостей партитивних композитів у різних мовах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Білецька О. В. Іменникові трикомпозиції в середньовіснійнімецькій і сучасній німецькій мовах : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : 10.02.04 «Германські мови» / О. В. Білецька. – Донецьк., 2013. – 21 с.
2. Циганенко Г. П. Словотвірне значення як категорія дериватології / Г. П. Циганенко // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наукова думка, 1983. – С. 5-17.
3. *Языкознание. Большой энциклопедический словарь* / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
4. Benecke G.F., Müller W., Zarncke F. *Mittelhochdeutsches Wörterbuch* [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://urts55.uni-trier.de:8080/Projekte/MWV/wbb>
5. *Duden. Das große Wörterbuch der deutschen Sprache* : In 10 Bd-n. [Електронний ресурс]. – PC-Bibliothek Version 2.01 mit Plus-Paket / Hrsg. und bearb. vom Wissenschaftlichen Rat u. d. Dudenred., Projektleitung und Projektmanagement der CD-ROM ISBN : 3-411-71001-2 Volker Kling. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Bibliographisches Institut, 2000. – Систем. вимоги : P-100, Windows 9X/ME 32MBRam ; Windows / NT / 2000. – 64 MBRam ; SVGA, CD-ROM. – Назва з титул. екрана.
6. Klein Th. *Mittelhochdeutsche Grammatik. Teil III. Wortbildung* / Thomas Klein, Hans-Joachim Solms, Klaus-Peter Wegera. – Tübingen : Niemeyer, 2009. – 684 S.
7. Kürschner W. *Zur syntaktischen Beschreibung deutscher Nominalkomposita. Auf der Grundlage generativer Transformationsgrammatiken* / Wilfried Kürschner. – Tübingen : Niemeyer, 1974. – 228 S.
8. *Lexer M. Mittelhochdeutsches Wörterbuch* / M. Lexner. – Stuttgart: S. Hirzel Verlag, 1992. – 1. Band. A – M. – 2262 S.
9. *Lexer M. Mittelhochdeutsches Wörterbuch* / M. Lexner. – Stuttgart: S. Hirzel Verlag, 1992. – 2. Band. N – U. – 2050 S.
10. *Lexer M. Mittelhochdeutsches Wörterbuch* / M. Lexner. – Stuttgart: S. Hirzel Verlag, 1992. – 3. Band. V, F – Z, Nachträge. – 1632 S.
11. Ortner L. *Substantivkomposita (Komposita und kompositionsähnliche Strukturen 1)* // *Deutsche Wortbildung : Typen und Tendenzen der deutschen Gegenwartssprache ; eine Bestandsaufnahme des Instituts für Deutsche Sprache, Forschungsstelle Innsbruck. Vierter Hauptteil Sprache der Gegenwart, Bd. LXXIX* / Lorelies Ortner, Elgin Müller-Bollhagen. – Berlin ; New York : de Gruyter, 1991. – 863 S.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2017